

Twentse Post

MAANDBLAD VOOR CULTUUR EN GESCHIEDENIS

BEELDENE KUNST, STREEKTAAL, NAAM- EN VOLKSKUNDE

nr. 4

1974

13^e jrg.

VERVOLG KRONIEK VAN GOOR

DE MARKE KERSPEL-GOOR

IN EEN HISTORISCHE SOCIOGRAFIE van het platteland in Overijssel formuleert Slicher van Bath, hoogleraar in de Agrarische Geschiedenis aan de Landbouwhogeschool te Wageningen, de betekenis van de woeste gronden in de middeleeuwen aldus:

„De woeste gronden, bestaande uit heidevelden en broeklanden, waren van grote betekenis voor de akkerbouwgebieden. Deze gronden boden aan de akkerbouwers de enige mogelijkheid om hun vee te weiden, al was het voedsel voor de runderen en paarden dan nog maar uiterst karig. De schapenhouderij op de heidevelden werd slechts in enkele delen van Overijssel beoefend. De woeste gronden leverden ook het materiaal voor het bouwen van de huizen en voorts nog brandstof, doch verreweg het belangrijkste waren zij door dat zij de plaggen verschaften, die nodig waren voor de plaggenbemesting. De boeren gebruikten de bovenste laag van de woeste gronden, dus de humus, om het bouwland de nodige vruchtbaarheid te geven. Het duurt zeer lang voordat de humuslaag zich weer hersteld heeft en deze opnieuw kan worden afgestoken. De grens voor de maximum omvang van het bouwland ligt dientengevolge zeer laag. Zolang de maatschappij statisch blijft, is er geen enkele moeilijkheid. De moeilijkheden treden pas op, zodra de bevolking toeneemt. Bij een vermeerdering van de bevolking zal men het areaal bouwland willen uitbreiden. Bij het systeem van de plaggenbemesting is dit niet mogelijk. Er komt een relatieve overbevolking. De bevolkingstoename overschrijdt de grens van de agrarische uitbreidings-mogelijkheden. Zodra deze verschijnselen zich gaan voordoen, zullen de gebruikers en de eigenaren van de woeste gronden ter bescherming van hun eigen plaggenvoorziening, zich aaneensluiten;” [344].

De bevolkingsvermeerdering van Ootmarsum en Kedingen (waaronder Goor) is in de 15e en 16e eeuw groter geweest dan het gemiddelde in Twente, maar als in 1601 de door oorlogshandelingen verwoeste erven er van worden afgetrokken, blijven zij onder het gemiddelde. In de 17e en 18e eeuw is de bevolkingsvermeerdering in de richterambten Kedingen en Delden het traagst; [345].

In KEDINGEN komt de aaneensluiting tot markegenootschappen op gang in de eerste helft van de 16e eeuw.

GRONDGEBRUIK DOOR BURGERS VAN GOOR

Berichten over spanningen, die samenhangen met het grondgebruik door burgers van Goor, vangen aan in de 16e eeuw.

Ao. 1520: kondschap der waarheid van enige ingezetenen van Herike, Elzen en Enter voor Bruen van Langen, richter van Kedingen, en keurnoten, ter instantie van de stad Goor, inzake de twist tussen Goor en Kotwijk over het Goorse broek; [Oud Archief Goor, zie voetnoot 346].

Ao. 1532: „*Accord tussen die stad Goor ende die Marcke Wedehoer en Cottwijk in Dato. 22 Augusti*” betreffende „*twist en schelonge tuschen der stad Goor ter eener unde den van Cottwyck unde Wedehoer ter ander zijde, herkoomende van oir beyder partijen beesten op Goorse broeck toe waeter und toe weijde to gaen ...*” [zie voor de inhoud van dit akkoord vtn. 347].

Behalve dat de stad Goor gewaard was 'toe waeter und toe weijde' in het Goorse Broek (zie no. 8 lijst Grondbezit Kerspel Goor in vorige nr. TP), beschikten de burgers binnen het Stads-Wigbold nog over gemeenschappelijke gronden langs de Regge, in 1620 aangeduid als: „*unser Stad Weide, die Wiede genoempt;*” [348].

Het grondgebied, waaruit het Stads-Wigbold bestond, behoorde grotendeels aan de Hof te Goor (no. 21 op de kaart in het vorige nummer TP), uitgezonderd echter de voornoemde stadsweide (op de kaart aangeduid als 'de Whee') en de gronden, die bij de havezaten Scherpenzeel (no. 28), Thijs (no. 22) en Hoevel (no. 18) hebben behoord, waarvan de nauwkeurige omgrenzing niet bekend is. Nog in 1800 is een huis ten westen van 'de Stoetenbrug' over de Regge (no. 26 op de kaart) „*beswaard met een uitgang aan den Hof te Goor (te voldoen) op Paaschen van vier stuivers 8 penningen;*” [349]. In de loop der tijd is van de meeste huizen de tijns afgekocht of in het vergeetboek geraakt. Toch hoort nog in 1731 het vijfde deel van het gehele Stadsgebied onder de Hof te Goor, zoals blijkt uit de opgave in het zogenaamde Landmeters-Boek; [350].

Blijkens de tekst van voornoemd 'Accord' van 1532 (zie voetnoot 347) was ook de stadhouder van rooms keizer Karel V in Overijssel, Georg Schenck, op de hoogte van de twist om het Goorse Broek. Dit vindt wellicht zijn oorzaak in de omstandigheid, dat de Magistraat van Goor met vliegende vaart in de appélast Deventer aan de bel had getrokken, zoals kan worden opgemaakt uit het volgende bericht:

Ao. 1670 werd, ter instantie van die Borgmeesteren der Stadt Goor, kondschap der waarheid afgelegd door Derck Schulten Averacker over de vraag, of het erve Scholten Averacker (zie no. 45 op de kaart in het vorige nr. TP) tot de Stad of tot het Kerspel behoorde. Er bestond daaromtrent twijfel, omdat de meyers van het erve rechten bezaten, die alleen aan stadsburgers toekwamen. Schulten verklaarde toen:

„*Dat sijn overoudsbestevaeder door den grooten dienst, den van Goor gedaan, ten tijde sij in verschil waeren met den van Cottwick ende Wedehoer over het Goorsche Broek, die borger-schap ende 't recht van plaggen maëjen op die Wiede (de Whee) hebbe becoomen. Dezen dienst hebbe daerinnen bestaan dat die voors. Jan Schulten den Borgmeesteren van Goor met wa-*

gen ende peerden met der haest hadde binnen Deventer gebracht, voordat de van Cottwick ende Wedehoer daer sijn gecomen;” [351].

Van belang is het hier vast te stellen, dat de kerspelburen van Goor geen gebruiksrechten hadden op de ongecultiveerde gronden in het Wigbold (stadsgebied) van Goor, tenzij zij burgerrechten genoten.

Het 'Accord' van 1532 mocht niet verhinderen, dat de twisten in de tweede helft van de 16e eeuw (de jaren 1561, 1570 en 1589) weer oplaaiden. Evenzo in de 17e eeuw (1610, 1611, 1624 en 1625) alsmede in de 18e eeuw. Eerst bij de verdeling van de marke Kotwijk in 1854 (19e eeuw) kwam aan de onenigheden een einde. Op 9 dec. 1935 vond in hotel 'de Engel' te Goor de publieke verkoop plaats van een groot deel der gemene gronden in de buurschap Zeldam onder de gemeente Ambt Delden. Van de 19 percelen grond werden er meer dan de helft (11 procent) door de Zeldammer boeren aangekocht; [352].

DE MARKE KERSPEL GOOR

Berichten over spanningen, die samenhangen met het grondgebruik door kerspellieden van Goor (zij, die — in het Kerspel Goor woonachtig — geen burgerrechten bezaten) zijn ons uit de 16e eeuw niet bekend. Conflicten over markegrenzen elders in het Kedingerland maken duidelijk, dat het gehele bovenloop-gebied van de Regge in deze tijd betrokken is bij de onrust, die samenvalt met het gebruik van de woeste gronden.

Ao. 1543 maakt de gezworen richter tot Kedingen, Johan Dop, bij plakkaat bekend, dat zijn 'gesworen ende volmechtig tot Wierden' (bedoeld is de achterrichter) in een rechtsgeldige zitting een getuigenverhoor had afgenomen in verband met de vraag, waar eerder de grenspaal had gestaan, die de Dammarke, Daarlermarke, Hexeller marke en Hulsener marke scheidde, etc.; [zie voor de volledige tekst voetnoot 353].

De reeds besproken oorkonde van 26 November 1537 (zie hoofdstuk STOKKUMER MARKE in het vorige nr. TP), waarbij „*die gemene Kerspelburen van Goor, mijt consente der gemenen erffg(enamen) und borchmans van Goor*” een stuk markegrond verkopen ten voordele van „*der gemenen marke*”, wijst behalve op een mogelijk gebrek aan gemene middelen ook op de behoefte aan ontginning. Het zogenaamde 'Anerbenrecht', waarbij één der kinderen, meestal de oudste zoon, het bedrijf in zijn geheel ontving, maakte splitsing van hofhorige goederen onmogelijk. Voorts bepaalde het Hofrecht van 1546 (te Ootmarsum op schrift gesteld ten behoeve van keizer Karel V, nadat ondermeer alle hofmeyers van de Twentse hoven aldaar waren tezamen geroepen), dat vrij land of ander onroerend goed door een hofhorige aangekocht, vererfd moest worden op hofhorigen; bovendien werden dit land of deze onroerende goederen bij het overlijden van de volgende bezitter geheel beschouwd als hofhorige goederen. Zolang de eigenaar, de hofheer, niets van de hofhorige goederen verkocht, konden de hofhorige goederen niet in omvang afnemen, maar wel vermeerderen; [SvB, 'Samenleving' etc., blz. 695]. Het is duidelijk dat althans in het Kerspel-Goor, waar de horige domeinerven sterk vertegenwoordigd waren, het stichten van een nieuw landbouwbedrijf in deze tijd geen gemakkelijke zaak was.

Toch moeten er eind 15e eeuw en voorts in de 16e eeuw in Kerspel-Goor nog meerdere stukken woeste grond verkocht zijn ten behoeve van bedrijfsstichting. In het 'Verpondingskohier van 1601' [354] worden een drietal erven in het Kerspel-Goor genoemd, die in het 'Schattingsregister van Tw. uit 1475' ontbreken en evenmin voorkomen in de 'Lijst van plaats- en boerderijnamen tot 1500' door Slicher van Bath; [355]. Het zijn de erven Notteberg (behorend onder Huis HEKEREN), Klein Brugginck (behorend 'TOTTE PASTORIE') en het erve Houwhedder, waarvan in 1601 als eigenaars worden genoemd Jan ten Nover to Borculo en Gerrit Engbers; [resp. nos. 3, 14 en 82 op de kaart in het vorige nummer Twentse Post].

Elders worden genoemd — als behorend onder het Huis WELDAM — de erven Modder, Swierink en sedert 1490 (Klein) Moerwinkel; [resp. nos. 72, 74 en 57 op voornoemde kaart]. Tot het Huis WEGDAM werden gerekend de erven Krooshoop en Beumer [nos. 68 en 71 op voornoemde kaart]. Tenslotte komen we nog tegen de erven Poel (voor het eerst genoemd in 1493 als behorend onder de havezate OLYDAM), Roesink en de Bonerije [resp. nos. 42, 34 en 80 op voornoemde kaart in het vorige nummer TP]. Al deze erven en katersteden zoekt men vergeefs in het 'Schattingsregister uit 1475.

De invloed van de adel op de ontginning en bedrijfsstichting blijkt in deze tijd het grootst (7x). Vervolgens schijnt het 'volksinitiatief' in 3 gevallen (nos. 34, 80 en 82) tot bedrijfsstichting te hebben geleid.

En 1x heeft de geestelijkheid kennelijk een rol gespeeld bij een bedrijfsaafsplitsing.

Rond 1601 waren de kleine eigenaren hier nog zo gering in getal, dat zij tezamen met de overgrote groep van meyers (horige boeren en pachters) zich moeilijk zouden hebben kunnen verzetten tegen een instituut, waarin de grootgrondbezitters hun wijder verakte, Kerspel Goor overschrijdende belangen in het jaar 1611 zouden onderbrengen.

De pastoor van Goor, in 1601 voor de classis te Oldenzaal gedaagd en niet genegen om de nieuwe leer aan te hangen, werd in genoemd jaar uit zijn pastoraat ontzet. De streekhistoricus Röring vervolgt:

„*Een predikant, Jan van Buren, kwam in zijne plaats, maar doordat het aantal Nieuwgezinden te Goor nog zeer gering was, vond hij er geen werk, zodat hij, na een tweejarig verblijf, de gemeente weer verliet. Een opvolger kreeg hij voorlopig niet, daar Goor van 1605-12 in Spaanse handen bleef. Toen werden de zaken anders. Eerst kwam zekere Johannes Putman naar Goor, aanvankelijk nog in kwaliteit van schoolmeester, maar de 2 januari sloten Borgmannen en Schepenen met hem een accoord, krachtens welk hij tot predikant te Goor benoemd werd;*” [356].

Kort daarvoor schijnt de zelfstandigheid van de marke Kerspel-Goor, zoals die in de reeds besproken oorkonde van 26 November 1537 tot uitdrukking komt (vorige nr. TP, blz. 106, kol. 2), teniet gedaan. Immers op de Holtink van 16 Mei 1611 werd de nieuwe organisatie-vorm ter algemene kennis gebracht en in het markeboek van Stokkum vastgelegd: Diepenheim, Stokkum en Herike vormen met Kerspel-Goor één marke, die van het 'Erfholtgerichtsambt Stokkum,' (de Spaanse invloed te Goor, waarvan Röring hierboven spreekt, zal vooral sedert 1609 slechts een zwakke uitstraling

Twentse Post

Hoofdredakteur: J.W.M. GIGENGACK
Drukkerij, Redactie en Administratie:
TWENTSE POST, Beekstr. 5, Hengelo (O.)
Telefoon: 17987 - Postgiro: 8200 18
Leesgeld f 3.75 per half jaar. Los nr. 75 ct.
Advertentie-tarieven op aanvraag. Copyright Uitg.

zijn geweest vanuit de Spaanse garnizoensstad Oldenzaal). Merkwaardig is, dat deze situatie in 1618 nog eens wordt bevestigd met betrekking tot het erve Giminc (no. 50 op de kaart in het vorige nummer TP) en het pastoriegoed Lutke Brugginck (no. 14), over welk laatste erve nu een hervormde predikant de scepter zwaait. Heeft dominee Johannes Putman op de voormalige r.k.-pastorie papieren of aantekeningen gevonden, waaruit hem een oorspronkelijke zelfstandigheid van de marke Kerspel-Goor was gebleken, en heeft hij dien-aangaande in de hoedanigheid van 'ge-waarde' (gerechtigde tot de mark) op de eerder aangehaalde Holtink van 1618 vragen gesteld? In 1625 volgen de reeds in het vorige nummer TP aangehaalde vraagartikelen voor Gerardt de Gruter, Richter van Kedingen, aan Geert Schulten Averacker (no. 45) en Rutger Brugginck (no. 51): *off niet waar dat sie luiden int Kerspel van Ghoer, liggende onder Stockumer Marke, gebaren ende getagen sint*". Ook wanneer we er rekening mee houden dat deze vraagartikelen niet werden opgesteld om opheldering te verkrijgen over de kwestie of Kerspel-Goor vanouds al dan niet ressorteerde onder de marke Stokkum, maar mogelijk om uit te maken of de betrokken erven vanouds werden geacht al dan niet in het Wigbold van Goor te zijn gelegen (wij steunen in deze bijdrage op indirecte gegevens en constateren verder, dat twee van de vier betrokken erven — nos. 50 en 45 — direkt aan de stadsvrijheid grenzen, en de overige twee erven — nos. 14 en 51 — zeer dicht bij het Wigbold Goor zijn

gelegen), dan nog biedt de markengenootschappelijke situatie van Kerspel-Goor sedert 1611 een beeld, dat tegengesteld is aan de situatie van 1537. Eerst een sterke indruk van zelfstandigheid, daarna een beeld van ondergeschiktheid. Er zullen nieuwe gegevens nodig zijn om de voorgeschiedenis ten deze nauwkeurig te kunnen reconstrueren; (de oud-Twentenaar drs. J.P. Vredenberg, wetenschappelijk medewerker van het gemeentearchief te Arnhem, heeft de tekst voorbereid voor de uitgave van het oudste notarieel register uit het rechterlijk archief van Goor. Het oorspronkelijk handschrift, berustend in het Rijksarchief van Overijssel en nog slechts voor een gering deel direkt leesbaar, omvat 135 bladzijden kwarto-formaat en beslaat de periode van kort na 1300 tot de eerste jaren na 1500. Met behulp van kwartslicht is het de heer Vredenberg gelukt een volledige transcriptie van de oorspronkelijke tekst te maken. Het register bevat talrijke oude persoonsnamen, topografische aanduidingen en boerderijnamen. Aangezien de uitgave, waarvoor financiële steun werd toegezegd door de Edwina van Heekstichting en de Provincie Overijssel, eerst in september van dit jaar zal verschijnen, was het ons niet mogelijk bedoeld register op aanvullende gegevens te controleren; red. TP). De overvleugeling van het Kerspel-Goor door Stokkum doet zich nog vele jaren gelden: Ao. 1653: Vraagartikelen. „Off niet kennelijk dat die van Goor en die ingeseten des Carspels van Goor ieder eenen brief hebben gehadt, gemaect

ende versegelt van den Markenrichter ende Goetheeren van Stockum, waerin den van Goor erflick gegeven was het holtgewas int Withach, om tot haere diepe steegen en wegen te gebruiken;” [357]. In de Resolutien van Gedeputeerde Staten van 13 Augustus 1662 wordt gesproken over een bericht „van den markenrichter en eenige goedheeren des karspels Goor”; [358]. De vraag rijst, of de klok is teruggedraaid, omdat niet van de marke Stokkum wordt gerept. Weinig houvast biedt ook een aantekening uit 1715 over „aanstelling van gesuorens in het Carspel van Goor”, bewaard gebleven op Huis Weldam, in de nabijheid waarvan de markevergaderingen werden gehouden (op het erve het Weldam, alias het Zwierink); [359]. Echter omtrent het midden van de 18e eeuw blijkt de verloren gegane zelfstandigheid herwonnen. Kerspel Goor vergadert dan afzonderlijk als marke en beschikt over een eigen markeboek, dat op het Huis Weldam wordt bewaard en aangevangt in 1763. Een rechtshistorisch curiosum, aangezien de marke-organisatie in deze tijd op haar laatste benen staat. Door de verbouw van veevoeder-gewassen kon men meer en zwaardere vee houden, dat meer dierlijke mest produceerde. Bovendien voerden de veevoeder-gewassen zelf stikstof aan de grond toe. Men was niet langer afhankelijk van de plaggenbemesting, waarvoor de woeste gronden onontbeerlijk waren. In de eerste helft van de 19e eeuw brak een koortsachtige ontginningstijd aan, vooral tussen 1812 en 1833; [360]. Op een kaart van de gemeene gronden uit 1820 zijn de

namen vermeld van de grondeigenaars in de marke Kerspel-Goor, die aan de verdeling van de gemeene gronden mogen deelnemen. Hun aantal is langzamerhand zeer groot geworden; behalve de bezitters van de havezaten en de horige erven zijn het er ongeveer vijftig, waaronder ook inwoners van de stad Goor, die meestal kleine stukjes bouwland, zonder woning er op, in bezit hebben. Deze waren dus klaar-blijkelijk vóór 1820 van de marke gekocht; [361]. De gegevens zijn voornamelijk te schaars, om de gebeurtenissen in de 18e eeuw op de voet te kunnen volgen. Het Markeboek van Kerspel-Goor — zoals gezegd aanvangend met een Holtink van 1763 — begint met de aantekening dat er toen in vele jaren geen vergadering was gehouden en dat oudere Markenboeken ontbraken. Mogelijk hangt de herwonnen zelfstandigheid van de marke Kerspel-Goor samen met de omstandigheid, dat het Huis Weldam in 1751 bij testamentaire beschikking in handen komt van Unico Wilhelm Graaf van Wassenaer, Heer van Twickel en Weldam (overleden in 1766). Deze vertoefde vanwege zijn politieke loopbaan weinig in onze streek, maar diens zoon, Carel George (gedoopt 6 febr. 1732 en overleden op Twickel de 14e juni 1800), vond tijd om zich met Twentse aangelegenheden bezig te houden; (in 1771 liet hij een begin maken met het graven van de zogenaamde Twickelvaart). Zijn kleindochter, Maria Cornélie Gravin van Wassenaer Obdam, vrouwe van Twickel, Weldam, Olliedam, Dieren, Lage, etcetera, huwde in 1831 met mr. Jacob Derk Carel Baron van Heecker-

vervolg: grondbezit kerspel-goor

(voor bijbehorende kaart zie vorige nummer TP, blz. 107)

69) stuk grond, behorend bij het hofhorige erve Doeschot (no. 65 op de kaart in het vorige nummer TP). [VORG. 54 (1938) blz. 62]. Vergelijk no. 89.

70) havezate Wegdam, in 1897 verkocht aan 't Weldam. Het Wegdam is eerst in de 15e eeuw een havezate geworden. Voordien was het een 'erve' dat onder Hekeren behoorde: Ao. 1382 (verkort). „Ick Godert van Hekeren, Lijzabeth van Ghore mijn echte wijff, tughet ende bekennet in dessen openen brieve dat dat guet toe Lantzijnc (en enige andere erven) ende den lude, die tot den voirgen. guden horet, alsoe ghedane recht ende echt hebben ende ghehadt hebbet van onsen voirvaren alsie hierna beschreven steet. Toe den iersten. Wanner eyn stervet, soe mach van al viervoete guet half nemen. Voirtmeer sijlver ende gold ende rede ghelt half. Voirtmeer speck dat in weden is ghehangen. Voirtmeer eyn dat beste bedde dat sie hebben. Voirtmeer die cleder alzullijk alsie mede toe Kerken gaet thoe paschen ende thoe pijnxkesteren. Dat selve recht heft oeck Dijderijck tho Weddamme, Johanszoene tho Tunsende ende sijn wijff. Desse voirgen. echt ende recht zijnt desse lude voirgen. alle iare vorwaren ende oer tijnsen des dinredaghes nae pijnxkesteren in dat huijs ende oue guet tho Lantzijnc thoe Wolde (etc) 1382.” [Bijdragen Gesch. Ov., dl. IV blz. 231; men zie voor deze brief ook Tw. Post nr. 4, 1973, p. 62; red. TP]. De brief heeft betrekking op een soort van horige lieden, die bij hun overlijden een deel van hun roerend goed aan de heer moesten afstaan, en wel ongeveer zoveel als bepaald wordt in de Hofrechten van 1546 voor de horige die zijn hofrecht „verwaart” heeft; [HR, blz. 102]. Het Wegdam was dus in 1382 nog een erve, horig onder Hekeren. In 1394 komt voor een Ghert van den Wegdamme [OAG inv. no. 456]. In 1450 doet Reijnolt van Coeverden ten behoeve van zijn broeder Aloff overgave van deze navolgende goederen, die hij en zijne voirvaders van den gestichte te leen gehouden hebben, teweten: eerst dat Huijs to Goer (no. 15 op de kaart in het vorige nummer Twentse Post), dat erve tot Spraekelrieff (no. 2), dat erve tot Bronningrieff (no. 9), dat erve Senkeldam (no. 13), dat erve tot Damningvunden (no. 5), dat erve tot Wegdam (no. 70); [Ter Kuile, Twentsche Havezaten, blz. 117]. Ook in dit jaar wordt dus het Wegdam nog tussen andere erven genoemd als behorende onder Hekeren. Wegdam schijnt daarna door Aloff van Coeverden als havezate bewoond te zijn en is verder in zijn geslacht gebleven. De bezitters noemden zich steeds Borchman van Goor; [VORG 54 ('38) p.41-42].

71) erve Beumer, vanouds behorend onder Huis Wegdam [VORG. 54 (1938) blz. 22].

72) erve Modder, vanouds behorend onder Huis Weldam [VORG. 54 (1938) blz. 22].

73) havezate Weldam. In 1278 komt voor Wolter van Weldam [Tijds-rekenkundig Reg., blz. 27] en van 1322 tot 1330 Henricus Weldam, die in 1328 tot schout van Twenthe wordt aangesteld; [RR, blz. 211]. Het Huis wordt voor het eerst vermeld in 1382: Item Willam Splinter van den Weldam hout den Kevelham vor een borchleen te Goer. Item den Waldam vor des stichts leen, te samen ghelegen in den Kerspel van Gore [RR p. 779]. Splinter die olde en Splinter die jonge komen in 1382 beide voor onder de Borchmannen to Ghoer; [RR blz. 777 noot]. Later zijn de Ripperda's eveneens Borchman; van 1751 tot 1879 is Weldam met Twickel in één hand en noemen de bezitters van Twickel zich steeds Borchman v. Goor [VORG. 54 (1938) blz. 42]. Voor de mening van mr. G.J. ter Kuile dat het Huis oorspronkelijk heeft gestaan op de plaats van het overoude erve Het Weldam alias het Zwierink (no. 74 op de kaart in het vorige nummer Twentse Post) even ten westen van de tegenwoordige havezate, zou ook pleiten dat daar de Holtinks van de Marke werden gehouden [MKG], terwijl volgens Engelen van der Veen de eigenaar van Swierink Erfmarkerigter was; [Hist. Atlas. De marken van Ov.].

74) erve Swierink, vanouds behorend onder Huis Weldam. Mr. G. J. ter Kuile meent, dat het Huis Weldam oorspronkelijk heeft gestaan op de plaats van het overoude erve het Weldam alias het Zwierink [VORG 26 (...) blz. XX]. Zie onder no. 73 in deze lijst.

75) Weldammer bossen, eens behorend tot de woeste gronden; [VORG. 54 (1938) blz. 55].

76) ao. 1385: erve Spekenbring, horig onder de Hof te Goor [RR 54]; evenzo in 1494 maar niet meer in 1531 [R]. Toch wordt nog in 1538 een rente uit het Erve Speken-brink verkocht 'nae Havesrechte' voor de Hofmeier van Goor met als keurnoten twee Hofhorigen; [OAG Inv. no. 2a]. Sedert 1650 behoort Spekenbrink als leen van de Provincie onder het Wegdam; [VORG. 54 (1938) blz. 26].

77) ao. 1385: erve Parvum Heddene (Luttik Heddene), horig onder de Hof te Goor [RR 54]. Komt in de 17e eeuw tegelijk met de havezate Olydam onder Huis Weldam [VORG 54 (1938) p. 26]. Zie ook no. 79.

78) woeste gronden; [VORG. 54 (1938) blz. 55].

79) ao. 1382: 'den tiende over die Grote Hiddene in den Kerspel van Delden' [RR 53, blz. 764]; ao. 1385: erve Magnum Heddene (Groot Heddene) horig onder de Hof te Goor [RR 54]. Komt in de 17e eeuw

tegelijk met de havezate Olydam onder Huis Weldam [VORG. 54 (1938) blz. 26]. Ao. 1769: 'den graven (gracht) van het Erve Groot Hedde' [MKG]. Zie ook no. 77.

80) de Bonerije, klein boerenbedrijf, waarschijnlijk ontstaan uit een katerstede evenals vermoedelijk Roesink (no.34) en het boerderijtje Het Moerwinkel (no. 57); [VORG. 54 (1938) blz. 36-37]. Zie ook no. 88.

81) 1818: erve Slot in Hengevelde; [MKG]. Hier werden in de 18e eeuw door de Rooms Katholieken in een zeer kleine kerkschuur hun godsdienstoefeningen gehouden; [R. E. Hattink, Roomsche kerkgemeenten en priesters in Twenthe in de 18e eeuw; [VORG. 24 (...) blz. 77].

82) 1601: erve Houwhedde, voor het eerst genoemd in voormeld jaar. Dan zijn eigenaars Jan ten Nover to Borckelo en Gerrit Engberts. Volgens een grensbeschrijving in het Markenboek van Kerspel-Goor van 1768 werd het erve door de 'lake' (markegrens) doorsneden. Daarentegen wordt in 1818 in het Markenboek vermeld dat de grens loopt om de Houwhedden braak (no. 83) heen, langs een hooiland behorende onder het Erve Slot (no. 81) in Hengevelde; [VORG. 54 (1938) blz. 20]. De afscheiding tussen Kerspel-Goor en Hengeveld is hier derhalve onzeker. Misschien heeft het erve oorspronkelijk onder Hengevelde behoord. In 1772 wordt het een Leengoed genoemd zonder dat er vermeld wordt wie de Leenheer was; [50e penning Kedingen, Rijks Arch.]. In ieder geval was ook hier geen eigenge-erfde boer gevestigd [VORG. 54 (1938) blz. 39].

83) 1769: 'de Houwhedden Braak, alwaer aleer een oude stomp tot een markenscheidinge soude hebben gestaan, en nu mede ook tot het setten van een nieuwe Lakepaal een plaats is aangewezen' [MKG].

84) plaats waar nog in 1938 een 'lakesteen' lag; [VORG. 54 (1938) p. 20].

85) de weg van Goor; [VORG. 54 (1938) blz. 20].

86) de weg van Hengevelde; [VORG. 54 (1938) blz. 20].

87) 1769: 'den Dijk, alwaar de weg van Hengevelde en Goor sig scheid' [MKG].

88) stukje grond, bewoond door een keuterboer. De zogenaamde koters vestigden zich, meestal zonder vergunning aan te vragen, op de markegrond en werden oogluikend geduld; [VORG. 54 (1938) p. 35].

89) stuk grond behorend bij het hofhorige erve Luttik Hengel (no. 32); [VORG. 54 (1938) blz. 62]. Vergelijk no. 69.

90) 1769: 'het Withag'; [MKG]. Voorts in Oud Arch. Goor [Inv. no. 294].

91) 1769: 'het beltjen', plaats die werd 'uitgebaakt tot een nieuwe te set-tene Lakepaal' op de markescheiding; [MKG].

92) erve Het Boswinkel, lag aanvankelijk in het Kerspel Delden evenals het erve Het Moerwinkel (zie onder no. 56 in deze lijst). Ao. 1337: Henricus de Bosewinckle in judicio de Delden; [Rekening van den Drost van Twenthe, Muller, Bijdr. Hist. Gen. 18, blz. 149]. Ao. 1338: Ex judicio in Delden: Fredericus de Bosewinckle; [ibidem, blz. 159]. Ao. 1382: Item Peter van Wolde hout dat huijs tot Meijnsing ende to Bosewinckle ende to Hengevelde in den Kerspel van Delden; [RR 753]. Zuidelijk van het Boswinkel ligt het erve Mensink in Hengevelde, dus in het gericht van Delden, en heet tegenwoordig Bolscher; [VORG. 54 (1938) blz. 38]. Mensink en Boswinkel waren beide lenen van Huis Enschede [VORG 21 (...) blz. 62]. Men onderscheidde een Grote Bosewinckel, dat altijd tegelijk wordt genoemd met d'grote Mensinckhaer [VORG l.c.]. In 1636 wordt gesproken van 'het guid en erve Grote Bosewinckel en Mensinckhaer, daer die laecke (markegrens) dwers doer gaet'. Dit heeft dus betrekking op de latere, rechtlijnige markegrens. Oorspronkelijk echter liep deze westelijk om het Boswinkel heen; toen was dus 'het Withag' (no. 90) het uiterste zuid-oostelijke deel van de Marke Kerspel Goor. Dit is geheel in overeenstemming met een plaats in het Markenboek van Stokkum, waar de Stokkummers op het Holtink van 8 juni 1602 beweren het recht te hebben om ook in de Marke van Goor beesten te schutten, hetgeen zij formuleren in de woorden: 'om te schutten en te panden van 't Withag herwaarts'; [VORG. 54 (1938) blz. 38].

93) ao. 1769: 'de hoek van Berent Boesewinkels haer' [MKG]; meest zuid-oostelijk gelegen punt van Kerspel-Goor, waar volgens een grensbeschrijving in het Markenboek van Kerspel Goor een grenssteen lag en het vertrekpunt was voor de oculaire inspectie van de markegrens.

94) 1382: erve het Meijnsing to Hengevelde in den Kerspel van Delden (zie onder no. 92 in deze lijst).

VERKLARING V/D AFKORTINGEN

[GAO] Geschiedkundige atlas van Nederland, Markens in Overijssel, door G.A.J. van Engelen van der Veen, 1924.

[HR] Hoorige Rechten in Tw., Massink [MKG] Markenboek Kerspel Goor.

[OAG] Oud Archief Goor

[R] Rekeningen van het bisdom Utr., 1378-1573, door K. Heeringa. Dl. II. Rek. v/h Oversticht 3e s., n. 50, 1926

[RR I, II] De registers en rekeningen van het bisdom Utrecht 1325-1336, door S. Muller Fzn. Werken van het Historisch Genootschap te Utr., nieuwe serie nos. 53-54, 1889-1901.

[VO] Verzamelde Opstellen, d. Snuff [VORG] Verslagen en Mededelingen Overijsselsch Regt en Geschiedenis, sedert 1860 —.

ren, van wie Ter Kuile bericht dat hij als Erfmarkerichter de verdeling bevorderde van vele marken: „zoo die van Azelo in 1845, de Groot Boermark 1848, Beckum in '50, Bentelo in '51, Hengevelde in '52, Oele Woolderzijde '53, Weddehoen en Cottwich '54, Stockum en Hericke '57-'59, Brecklen-camp '71; [362]. De marke Kerspel-Goor wordt niet met name genoemd. Viel haar verdeling samen met die van Stokkum en Herike?

Het zal de aandachtige lezer niet zijn ontgaan dat de markegenootschappelijke situatie van Kerspel-Goor nog meerdere vragen stelt. De beantwoording vereist een uitgebreider onderzoek dan binnen de ons toegemeten tijd van één maand mogelijk was. Het bijeengezochte en in chronologisch verband gebrachte materiaal aangaande de markeorganisatie in Kedingerland, biedt een overzicht, dat vraagt om verdere detailstudies. Zij kunnen het beeld verscherpen, dat onze vluchtige verkenning heeft opgeroepen. Een verkenning, die hieronder uitvoerig in voetnoten is verantwoord en geïnteresseerden moge prikkelen tot voortzetting van het onderzoek. Gk.

VOETNOTEN (bij dit en vorige nr. TP)

[302] Bijdr. Ov., VI, 124.

[303] Slicher van Bath, *Mensch en Land in de Middeleeuwen* (2e dr. '72) blz. 56, 63 en 66.

[304] Ter Kuile, *Oorkondenboek Ov.* (1964) dl. II, blz. 130, no. 481.

[305] id., dl. III, blz. 110, no. 697.

[306] L. A. Stroink, *Stad en Land van Twente* (1962) blz. 196.

NB. De bisschop bezat te Diepenheim ook de Hof Kagheldinc (Kagelink), voor het eerst genoemd in 1417 [SvB, *Mensch en Land*, dl. I, blz. 304].

[307] Eerst in 1381/83 wordt de Hof te Goor met name genoemd: 'curtis Gore'; [S. Muller Fzn., *De registers en rekeningen van het bisdom Utr.* (Hist. Genootschap Utr.), dl. II, 595].

[308] De bisschop zal in het betrokken gebied niet de enige eigenaar zijn geweest. In 1225 gaf de proosdes van het klooster Vreden een mansus Lowik te Herike (Markelo) aan Mathias van Diepenheim in pacht. De term 'mansus' duidt op onroerend goed, in dit geval zeer waarschijnlijk op een boerderij met bijbehorende grond; [SvB, *Mensch en Land*, dl. I, blz. 213]. In het *Schattingsregister van Twente uit 1475* is sprake van het erve Lowyck [A. L. Hulshof, blz. 59]. Voornoemde Mathias wordt in een oorkonde uit hetzelfde jaar drost van Diepenheim genoemd; [Oorkb. Ov., dl. I, blz. 125]. Volgens Slicher van Bath bedroeg in 1601/2 het aantal bedrijven van geerfden in geheel Kedingen (erven en katersteden) 6,2 proc. van het totaal. Gegevens over de percentages van het adellijk, geestelijk en landsheerlijk bezit ontbreken; [Een samenleving onder spanning (1957) blz. 629].

[309] De heerlijkheid Diepenheim behoudt onder de bisschop een afzonderlijke positie, hetgeen uiteraard samenhangt met het feit, dat de Utrechtse kerkvorst hier reeds een perfecte organisatie aantrof. De aankoop geschiedde 'mit mannen, mit dienstmannen, mit eygen luden, mit borchlenen, mit borchmannen'; [Stroink, *Stad en Land v. Tw.*, blz. 196]. Van massale ontslagen terwille van een integratie van Diepenheim in het gewest Twente is geen sprake.

[310] Elsen, in 1381/83 genoemd als buurschap; [De registers en Rekeningen v/h bisdom Utr. door S. Muller Fzn, dl. II, 765].

[311] Goederenlijst van de graaf van Dale: „item pastus cignorum de molendino Vorewerch apud Eberghe usque Westervle et a Westervle ascendendo et descendendo aquam versus Lochem et Gore, quamdiu durat communitas, que vulgariter dicitur marka pertinens ad curiam Stochem." Slicher van Bath merkt op: Indien men dit gebied op de kaart nagaat, dan strekt zich dit van Eibergen (ten Westen van deze plaats bevindt zich thans nog een erf Vuurwerk) langs de Berkel, verder bij Hoonte langs de Bolsbeek tot voorbij Gelselaar uit, met inbegrip van het Gelselaarsche broek. Naar de zijde van Lochem heeft er nog toebehoord het Nettelhorster broek en de Armoede bij Lochem en naar de zijde van GOOR de Stokkumer Vlier en het Diepenheimer Broek. (—) Dit gebied bevat delen van de kerspelen Markelo, Goor, Diepenheim, Neede, Eibergen, Borculo en Lochem. Een markegenootschap, dat deze delen omvatte, welke staatsrechtelijk tot het graafschap Zutphen, tot het Utrechtse Oversticht, tot het Loonse deel van Oost-Gelderland en tot Goor behoorden, heeft niet bestaan. In de tekst kan met marka en communitas alleen het gebruik van de broeklanden langs de riviertjes, welke voor het weiden van ganzen geschikt waren, bedoeld zijn. (lees verder op blz. 112)

henk lamm

[foto Brandie Oosterwold]

EEN ONBEKEND TALENT, AANvankelijk alleen gewaardeerd door een kleine groep kunstbroeders, maar dank zij het initiatief van Riemko Holtrop, beeldend kunstenaar te Delden, eind 1969 [I] voor het eerst postuum geëerd door een tentoonstelling in het Stedelijk Museum te Amsterdam. Begin 1970 [II] opnieuw in de belangstelling gebracht, maar dan 'thuis', in het Rijksmuseum Twenthe. En nu dan te zien in 'het Thomassonhuis' te Hengelo [III], in welke plaats de wieg stond van deze meest indringende tekenaar en graficus van het Twentse landschap: Henk Lamm, ten voeten uit geschilderd in een biografie, die zijn collega Riemko Holtrop in '69 schreef voor de catalogus van 'het Stedelijk' [IV]:

„In 1937 leerde ik een jong ambtenaar van sociale zaken der gemeente Hengelo, de oud-Enschedeër Gerrit ter Wee, kennen, waarschijnlijk de eerste onder zijn Twentse collega's die zich voor kunst en (jonge) kunstenaars interesseerde. Hij vroeg me op een dag eens bij hem op zijn kantoor te komen om mijn oordeel te horen over het werk van een zekere Henk Lamm, van wie hij enkele werkjes onder zijn beheer had. Enthousiast over wat ik had gezien heb ik Henk daarna thuis opgezocht. De vrienden collega's, de latere oprichters leden van 'De Nieuwe Groep' heb ik toen op zijn werk attent gemaakt, waardoor het isolement waarin hij jarenlang geleefd en gewerkt had, voorgoed werd verbroken.

De indruk die ik toen van Henk en zijn werk kreeg komt me weer heel duidelijk voor de geest. Ik zie hem, klein en gedrongen, 'weltevremd' en naïef, niet slechts voor me, maar ook hoe hij het werk, alles in klein en zeer klein formaat, eerst uit de vloeipapier-tjes wikkeld om het mij te tonen en het daarna weer met de grootste zorg inpakte... En weer klinken de jeremiades van zijn vader in het gemeidelijke Twentse dialect en die van zijn stiefmoeder in het 'hoog Haarlemmerdijks' — het verbeterde gezichtje paste helemaal bij haar stem — me in de oren, omdat Henk, terwijl hij toch al bijna dertig jaar was, niet genoeg verdiende...

Later vernam ik dat hij in de toen beruchte werkverschaffing voor de vele, vele werklozen in die tijd, de zogenaamde D.U.W. — en bovendien zo nu en dan op een kwekerij — had gewerkt, maar nooit voor lange duur. De 'potige jongens', medetewerkgestelden en 'collega's' tuinlui vormden nu juist niet het aangewezen milieu voor een introverte en hypersensitieve natuur als Henk Lamm. Het is dan ook begrijpelijk dat hij het vaak moeilijk vond om

aan het werk te blijven, terwijl zijn verlangen uit ging naar tekenen en schilderen. Maar toch heeft hij tot hij ernstig ziek werd aan het eind van zijn leven, gewerkt om zijn aandeel bij te dragen in de kosten van levensonderhoud van het gezin.

Elk stukje papier dat hij vond, werd zorgvuldig bewaard: kranten, pakken, vloeipapier om het werk in te pakken, sigarettendoosjes en dun papier om zijn linoetjes op af te drukken, stukjes karton en tekenpapier. De meest ordinaire, b.v. rose en gele papertjes werden soms gebruikt als passepartouts, terwijl lijsten om zijn schilderijtjes met uit ijzer of koper gezaagde en daarna geciseleerde Biedermeier krullen, werden versierd.

Later bleek dat hij ons, het kleine kringetje collega's-vrienden-bewonderaars van zijn werk niet het tiende deel van wat hij reeds gemaakt had heeft laten zien.

Met zijn onafscheidelijke grijze hoedje op en broekspijpknijpers aan — een kettingkast vond hij niet nodig en kostte hem weer geld — zwierf hij heel Twente door en fietste uren lang om, zoals Cézanne placht te zeggen: een motief te vinden. In Raalte, dus onder Zwolle, woonde een nicht van hem. Wanneer hij daar was geweest

BEELDENE KUNST

en had getekend reed hij altijd diezelfde dag nog weer naar Hengelo terug. Soms ging hij ettelijke keren naar het plekje dat hij gevonden had, maar meestal liet hij het bij één of meer schetsen en werkte die, wanneer hij het nodig vond, thuis verder uit, steeds weer er op terug komend, tot hij het niveau had bereikt dat wij van hem kennen.

Heinrich, Ignatz, Antonius Lamm werd op 17 januari 1908 te Hengelo als zoon van een smid geboren en stierf er op 28 juli 1957. De zo gevreesde ongeneeslijke ziekte waaraan zovele mensen wegwijnen, had ook zijn nog betrekkelijke jonge lichaam gesloopt.

Henk was de enige zoon en oudste der kinderen Lamm. De zorgzaamheid, het grote verantwoordelijkheidsgevoel hem van nature eigen, werd zoals meestal onder dergelijke omstandigheden, daarvoor hoogstwaarschijnlijk nog geaccentueerd. Hij was zeer intelligent en bezat een van nature sterke geest. De rooms-katholieke kweekschool voor onderwijzers doorliep hij dan ook zonder moeite, maar... hij kreeg het diploma niet! Buitengewoon stil in het bijzijn van anderen, gesloten en in

zichzelf gekeerd als hij was, geheel levend in zijn eigen innerlijke wereld, werd hij waarschijnlijk ongeschikt bevonden om voor de klas te staan.

Het harde feit dat men hem voor het eindexamen niet liet slagen, werd voor hem de eerste grote desillusie in zijn kortstondige leven.

Toen bovendien zijn moeder voor wie hij een diepe verering koesterde in 1930 stierf, werd het hem teveel en moest hij in de St. Jozefstichting te Apeldoorn worden opgenomen. Hier heeft hij twee jaar van zijn leven doorgebracht en hoewel hij als genezen werd ontslagen heeft hij sindsdien toch altijd een zeker minderwaardigheidsgevoel gekend. Dit was niet alleen te constateren wanneer men hem ontmoette, maar openbaarde zich soms ook in zijn werk, dat, in enkele gevallen althans, een treffende overeenkomst vertoont met dat van soortgelijke patiënten. Het voortdurend besef dat men hem er nog steeds op aankeek, komt op navrante en tragische wijze tot uitdrukking in één zijner tekeningen die hij in een emotioneel neergegoid handschrift signeerde met 'Henk de gek'. Het gevoel sinds zijn verblijf in Apeldoorn min of meer een 'outcast' te zijn, heeft hem waarschijnlijk nooit meer verlaten."

Aldus Riemko Holtrop, die tenslotte nog opmerkt: „Achteraf is het te betreuren dat het nooit tot een samenwerking tussen hem en zijn neef de dichter Arend Lamm is gekomen. Door een uitgave van het verzameld werk van deze regionale dichter, met reproducties naar het werk van Henk geïllustreerd, zou uit die verbintenis een waardig monument voor deze twee belangrijke, zo typisch Twentse kunstenaars kunnen ontstaan."

De galeriehouder van 'het Thomassonhuis' te Hengelo, de heer Joop Plasmeijer, heeft zich deze zaak aangeetrokken en met medewerking van beide families Lamm een uniek en fraai boekwerk het licht doen zien waarin een zestiental zwart-wit en kleurenreproducties en zo'n vijftig gedichten samen met de portretten van beide kunstenaars een treffend, harmonisch geheel vormen.

Denkend aan de primitieven van de middeleeuwen met hun gave techniek en uitzonderlijke verhoudingen (een beekje in een bos met bordje 'Verboden Toegang' lijkt bij Henk Lamm op een rivier in een tropisch woud), zien we in deze Twentse kunstschilder een moderne primitief in de meest loffelijke zin van het woord.

[I] van 29 nov. '69 t/m 4 jan. '70.

[II] van 16 jan. t/m 15 febr. '70.

[III] van 19 apr. t/m 18 mei '74.

[IV] Catalogus nr. 489.

(vervolg van voetnoten op vorige blz.)
De term curia wijst niet op het jaar 1188, waarin de bedoelde goederenlijst aanvangt, maar op de 13e eeuw, waarin de omschrijving 'curia' in gebruik komt; [SvB, Mensch en Land, dl. I, blz. 58 en 179].

[312] F. A. Hofer, Versl. en Meded. O. R. & G., 40 (1923) blz. 53.

[313] Oud Archief Goor; zie voor de inhoud van het betreffende stuk: Tw. Post van april 1973, blz. 62, kol. 4.

[314] Ontleend aan F. J. Harterink, Oud Delden (1937) dl. 4, blz. 1468; in handschrift berustend op de Oudhokamer Twente, Rijksmuseum Enschede.

[315] idem voetnoot 312.

[316] idem voetnoot 312.

[317] G. J. ter Kuile Jr., Landbrieven van Overijssel, Versl. en Meded. O. R. & G. (1952) pag. 510-511. Zie ook Tw. Post van mei 1973, blz. 68, kol. 1.

[318] L. A. Hulshoff, Schattingsreg. v. Tw. van 1475, blz. V.

[319] SvB, Mensch en Land, dl. I, blz. 92, 90 en 95.

[320] Versl. en Meded. O. R. & G., 84 (1969) blz. 1 ev.

[321] SvB, Mensch en Land, dl. I, blz. 193 (boven bij Bathmen) en 267; zonder vermelding van de bron, waarin Markv. na 1500 mark wordt genoemd.

[322] Bijdr. Ov. VI, 124. Geciteerd bij SvB, Mensch en Land, dl. I, blz. 180.

[323] Codex traditionum Westfalicarum, herausgegeben von F. Darpe (1872-1914) III, 226. Geciteerd bij SvB, Mensch en Land, dl. I, blz. 294.

[324] Reg. en Rek. bisd. Utr., II, 595. Geciteerd bij SvB, Mensch en Land dl. I, blz. 294.

[325] Catalogus der archieven van het Groot en Voorster Gasthuis te Deventer, door J. I. Doorninck (1880) no. 517. Geciteerd bij SvB, Mensch en Land, dl. I, blz. 296.

[326] Arch. v/h kasteel Rechteren, door D. P. M. Graswinckel en H. Hardenberg (1941) no. 278. Geciteerd bij SvB, Mensch en Land, dl. I, blz. 294.

[327] Slicher van Bath, Mensch en Land, dl. I, blz. 201.

[328] Stokkum (?1188: Goederenlijst (van Dale);

Enter (1351: J. H. Jung, Historiae antiquissimae comitatus Bentheimensis libri tres, 1773, no. 81);

Rectum (1457: Marker., RA Ov.).

[329] Versl. en Meded. Oud-vaderlands recht, II, 545-546.

[330] Versl. en Meded. O. R. & G., 54 (1938) blz. 58.

[331] zie Twentse Post van okt. 1972, blz. 38, kol. 4.

[332] Ten Doesschate zegt hier te citeren: mr. G. J. ter Kuile jr., Inleiding tot een oorkondenboek van Overijssel, blz. 173.

[333] G. J. ter Kuile in een drietal artikelen over de Twentse markeboeken, Provinciale Overijsselsche en Zwolsche Courant, nrs. 6/3, 13/3 en 20/3 ao. 1919.

[334] Tijdsrekenkundig Register; (geciteerd bij Ten Doesschate; zie voetnoot 330).

[335] id. voetnoot 333. (NB. Mogelijk werd de buurschap Elzen niet zo sterk beheerd door het grootgrondbezit. Althans in het midden van de 15e eeuw vindt men hier nog vrij eigen goed in boerenhand. In 1453 verkocht Egbert Zwaferdind c.s., als door en door vrij edeleigen, zijn erve Zwaferdind aan Fye van Warmelo, weduwe van Dirk van Esschedarpe; [Tijdsrek. Reg. Ov., C 100]. Arnt van Warmelo, broer van Fye voornoemd, verkocht dit erve in 1460 aan de prior en het convent van Albergen, als vrij edeleigen goed met de daarbij behorende waar, etc. [Tijdsrek. Reg. Ov., D 118].

[336] Oud Archief Goor, Inv. no. 298.

[337] Oud Archief Goor, Inv. no. 300.

[338] mr. G. J. ter Kuile, Havezathen van Twente (1911) blz. 77.

[339] id. voetnoot 338, blz. 271. (NB. De Ripperda's waren niet katholiek; Ter Kuile, Havezathen v. Tw., p. 126).

[340] A. ten Doesschate, Versl. en Mededelingen O. R. & G., 51 (1935). In 1748 werd Jan Heidentryck van Coeverden op Huis Wegdam eigenaar van „den Hof te Goor“; [L. A. Stroink, Stad en Land v. Tw. (1962) blz. 227. Zie voorts: Tw. Post mrt. 1973, p. 60].

[341] C. J. Snuif, Versl. en Meded. O. R. & G., 29 (1913) blz. 95 en Verz. Bijdragen (1930) blz. 46.

[342] G. J. ter Kuile, Versl. en Meded. O. R. & G., 31 (1915) blz. 156. Hier lezen we tevens, dat in een „maechscheijf“ van 13 april 1616 tussen Johan (van Raesfelt, heer van Twickel en Lage / 1619: drost van Vollenhove / 1638-1648: drost van Twente) en (zijn broeder) Adolph van Raesfelt wordt gesproken van „huis en havezate Twickelo en de Raesfelt Twickelose

goederen toe Marckel, waeronder dat erve Hulsbeeke des Lantschaps van Overijssel leenroerich is. 't Welck indien doemaels voor een havezate was geconsidereert geweest, oock soe wel als Twickelo met die naem soude uitgedrukt hebbe geweest...“ etc. Voorts wordt nog opgekomen tegen een bewering, dat de Hulsbeecke in vroeger dagen zou geheeten hebben Grevenhagen, waarvan in 1612 een der Roodes holtrichter soude wesen geweest.

[343] idem voetnoot 333; (zonder vermelding van het jaar, waarin de holtrink plaats vond).

[344] SvB, Een samenleving onder spanning (1957) blz. 24-25.

[345] id., blz. 48.

[346] geciteerd bij J. Borgesius, Enige opmerkingen over de Stad Goor, (gestencild, zonder datum).

[347] Extract uit het Markenboek van Wedehoer en Cotwijk. Accord tussen die stad Goor ende die Marcke Wedehoer en Cottwijk in Dato 22 Augusti 1532.

Soo twist unde schelonge geweest is tuschen der stad Goor ter eener unde den van Cotwijk unde Wedehoer ter ander zijde, herkoomende van oir beyder partijen beesten op Goorsebroeck toe waeter und toe weijde to gaen, beslach t doen, oock die uijt-heemse beesten daervan toe schutten, hebben die voergenante partijen die voorschreven schelonge geheel en al gestaldt ende verbleven ende ter vrundtlijckheit uijtspraek daervan te doene ende deselve toe holden ende t' achterfolgen bij der penen (boete) van vijffhondert olde schilden, die deese naevolgende uijtspraek niet achtervolgende en worde, dat een deel tot behoef des heren van den lande, dat ander deel tot behoef der seggeslyden naebeschreven, dat derde deel tot behoef der holdene partijen (de partij, die de uitspraak houdt of nakomt), den den erentvesten und frommen, eersaemen, wijzen und voersichtigen Johan van Twickel, drost des landes van Twente, Adriaen van Rede, marschalck, drost toe Laege etc.

In stuck alle sententien, acta van klaeringe, bewijs und getuygenisse van beyden partijen rijpelycken avergelacht ende doorsien, hebben daervan een endtlijcke uijtspraek gedaen in manieren naevolgende und dat bij advijs, wetten und consent des edelen und welgebaren heeren Georgen Schenck, vrijheeren tot Tautenborch, ridder van der ordre, Rom. Key. Mat. Stadtholder-generael der landen van Frieslandt und Overijssel, onses genedigen heeren.

△ In der eersten soe sullen die beesten der burgeren und ingesetenen der stad Goor op t voorschreven Goorsebroeck, gelegen in Kottwijcker marcke, voortaan toe waeter und toe weijde gaan, gelijck sije sus lange gedaen hebben.

△ Voort soo sal niemant van beyden partijen eenige vreemde beesten op t voorgeschreven Goorsebroeck aenneemen; den sulz overgebracht worde, sal van elcken beest gebraccken hebben een heeren pont.

pro vero extractu
G. Koppers

verwalter-markenrichter

[Versl. en Med. O. R. & G., 42 (1925) blz. 120-121].

[348] Oud-Archief Hasselt. Schrijven van burgemeesteren van Goor aan die van Hasselt; [geciteerd bij Ten Doesschate, zie voetnoot 330, blz. 51].

[349] geciteerd bij Ten Doesschate, zie voetnoot 330, blz. 53.

[350] Oud Archief Goor, Inv. no. 115.

[351] geciteerd bij Ten Doesschate, zie voetnoot 330, blz. 33.

[352] Beknopt naar F. J. Harterink, Oud Delden, dl. 3, blz. 861, in handschrift op de bibliotheek van de Oudheidkamer Twente, Rijksmus. Enschede.

[353] Scheydonge van Dam-, Daerler-, Huxeler- ende Hulsener Marckten Ao. 1543.

„Ick Johan Dop, in der tijt een geswaren richter tot Kedingen van wegen unnd uth bevell R. K. Matt., erfher der landen van Overijssel, mins aldergenedichsten heren, doe kondt ende bekenne in ende vermitz dessen apenen plaacaetschijne, dat mij anegepicht hefft (d.a.: in rechte verklaard heeft) Johan Houwer, mijn geswaren ende volmechtich tot Wierden, dat voor hem sinnen gekomen, daer hie sath in eenen apenen, gehegeden gerichte ende gespanner bank met sinnen coernoten, als hie myt rechte sitten solde. Ditmaer van der Schuelenborch als een vulmachtiger des erentfesten jonckeren Johans van den Boetzeler ende sprack ahn Bertolt ten Katte, Henrick Janinck, Gert Allerinck, Cort Mensinck omme een tuchenisse der warheit te doene van der saecken hijr nabeschre-

ven, te wettene, wes hem wittich ende kondich weer (wat hij wist en gehoord had) van der kruyszkulen, daer Boetzeller den pael hefft opgesadt, wat marcken dat daer scheiden- de synnen of niet ende dat bij de pene (boete) van tyen olde schilde. Hebben daeromme dese voorsz. getuegt mit opgerichten vingeren gestaeffedes eedes, lijfflicken an den hilligen zwerende, dat hem wittich ende kondich weer, dat bij oere tijdt, daer Boetzeller den pael gesadth hefft, scheidenen vier marcken, daer die ene off is Dammarcke, Daerlermarcke, Huxeller marcke ende Hulsener marcke ende hadden van olderen tot olderen anders niet gehort, dan die voorsz. kruyszkuele die vier voorsz. marcken scheidende ende nijmands andere, allent sunder arglist. Daer dit aldus woe voorsz. voir Johan Houwer geschiet is, sinnen met hem aver ende an gewest als coernoten Hensken van Oldenzel, Ruetenberges knecht, jonge Johan Schrijver ende meer guider luide genoech. In oirkonde der warheytt hebbe ick Johan Dop, richter voorsz., mijn zegell beneden opt spatium deses schijns gedrukt.

GEVEL- EN STIEPELTEKENS IN OOST-NEDERLAND

ENKELE DAGEN VOOR ZIJN OVERlijden op 21 febr. 1962 verklaarde de Almeloese architect Jan Jans tegenover een groep dialekt-schrijvers: „Twente is in alle opzichten aan de verliezende hand“.

Vijf jaar later verscheen Jans' boek „Landelijke bouwkunst in Oost-Nederland“, een grandioos beeldverslag van woon- en bouwvormen, waarin de cultuur ligt opgeslagen van vele eeuwen wonen, werken en scheppen temidden van het Twentse landschap.

Dit boek maakt duidelijk, wat Twente reeds verloren heeft en nog dreigt te verliezen. Geen enkele landelijke 'zaadspieker' (middeleeuwse graanopslagplaats) is overgebleven; Oldenzaal bezit nog een stadskorenspieker. Ook de 'bakhuuze' (gezinsbakkerijen) en de schaapskooien zijn op een enkele na uit onze streek verdwenen, terwijl de meeste hooi- en wagenschuren hetzelfde lot beschoren is.

Overall waar het eigen karakter van de streek in verdrukking kwam, daar liet Jan Jans zijn stem horen om de weerbare krachten te mobiliseren. Naast zijn interesse voor de streektaal, met name voor de typisch Twentse spreekwoorden en gezegden, die hij optekende om ze vast te leggen,

ging zijn grootste belangstelling uit naar de landelijke bouwkunst in Oost-Nederland. Zo vervaardigde hij meer dan 1800 tekeningen van boerenhuizen, schuren, molens, oude dorpskerken, gevel- en stiepeltekens.

Uit zijn omvangrijk nagelaten werk stelde Jan Jans' zoon Everhard een tweede boek samen, dat deze maand het licht zag en is gewijd aan de gevel- en stiepeltekens in Oost-Nederland. Ook deze uitgave, verzorgd door uitgeverijmaatschappij Van der Loeff te Enschede, kenmerkt zich door een druktechniek, die de knappe tekeningen van Jan Jans uitstekend tot hun recht doet komen. De fijnste potloodstreepjes zijn op de reproducties terug te vinden en men krijgt onwillekeurig de neiging om op te passen, dat ze niet uitvlakken. Naar inhoud en vorm sluit dit nieuwe boek harmonisch aan bij het eerder verschenen deel over de Oost-Nederlandse bouwkunst. De tekst, die Everhard Jans bij de tekeningen van zijn vader heeft geschreven, draagt in niet geringe mate bij tot de kwaliteit van deze jongste uitgave in de serie 'Jans'; (een derde deel, waarvoor Everhard Jans het basismateriaal reeds bijeenbracht, zal zijn gewijd aan de burgerwoningen in Oost-Nederland in het tijdvak van 1550 t/m 1800).

De Oost-Nederlandse gevel- en stiepeltekens, die in het zojuist verschenen boek centraal staan, spreken een symbolische taal, die door velen als geheimsinnig wordt ervaren. J. J. van Deinschreef in 1915 met betrekking tot 'sommige tekens en onderdelen van Twentse boerenhuizen' [Versl. en Meded. O. R. & G., 31e stuk, blz. 6]: „Al vindt men in Twente niet meer als zodanig de nabootsing van de Irmenzuil, zoals men die in het Osnabrücksche b.v. vindt, toch zijn hier en daar navolgingen daarvan aan te wijzen, in de vorm van een boompje of tak.“ Altijd zijn er door theoretici banden gezien met het heidense en vroeg-christelijke verleden van onze streek. Het is de verdiende van Everhard Jans, dat hij het rijke materiaal systematisch heeft behandeld en uit velerlei bronnen gegevens heeft aan-

Gegeven in den jaer ons Heren duisen (sic) vijfhundert drie ende viertich, den tienden Maij.“

NB. Uit een soortgelijk stuk, betreffende de markesteen die Hulsen en Hexsel plachtte te scheiden, gedateerd des Mandages post festum Johannis et Pauli apostolorum, blijkt dat de achterrichter was genaamd: meyster Jorien ter Horst, statholder in mijnen affwesen.

[Marke-varia door mr. G.A.J. Engelen van der Veen, Versl. en Meded. O. R. & G., 42 (1925) blz. 122 ev.].

[354] Rijks Arch. Ov., Statenarchief nos. 2455-2457.

[355] SvB, Mensch en Land, dl. II, blz. 214-215.

[356] W. G. A. J. Röring, Kerkelijk en Wereldlijk Twente (1909), dl. I, p. 53.

[357] Oud Archief Goor, Inv. no. 294.

[358] geciteerd bij Ten Doesschate, zie voetnoot 330, blz. 60.

[359] idem voetnoot 330, blz. 58 en 43.

[360] SvB, zie voetnoot 344, blz. 749.

[361] geciteerd bij Ten Doesschate, zie voetnoot 330, blz. 35.

[362] Ter Kuile, Havezathen van Tw., blz. 268, 226-228.

gedragen om de plaats van het gevel- en stiepelteken zo verantwoord mogelijk te belichten.

Hij komt daarbij tot de bevinding, dat de oudste voorstellingen in het algemeen een onheilafwerende betekenis dragen. Zij zijn te onderscheiden in:

I) de paardekopmotieven, die in de vorm van rotstekeningen reeds in de Bronstijd (1800 voor Christus) voorkwamen en later in het volksgeloof een afweer-functie vervulden tegen besmettelijke ziekten en plaaggeesten;

II) de donderbezemvormen, geïnspireerd op verschillende afweer-symbolen, waartoe ook behoort de donderbaard of huislook, een vetplant die men wel aantreft op daken en tegen muurtjes. Zelfs bij het zwaarste onweer wordt deze 'vasthoudende' plant niet beschadigd. Vandaar het bijgeloof, dat de plant donder en bliksem verjaagt.

Een soortgelijk afweermiddel vormde de bezem, die in Mecklenburg bij een dreigende onweersbui tegen de linkerzijde van de inrijdeuren van 't lösse hoes werd geplaatst. In Gelderland werd de bezem tegen de ongegrendelde deur geplaatst ter bescherming tegen spoken en dieven. Tot op de huidige dag worden in het land Hadeln, dicht bij de Noordzee, bezemvormige

berkestruiken boven het midden van de deeldeuren gespijkerd om het huis voor bliksem

en brand te bewaren. En in het district Stormarn in Sleeswijk-Holstein verhindert een op de nok geplaatst denneboompje verderfelijke invloeden van het weer.

In de 17de-18de eeuw versmolt het donderbezemmotief met de zogenaamde christelijke levensboom.

Buitengewoon interessant zijn de ontwikkelingen tijdens de contra-reformatie, waarbij het gevelteken een roomse protest-uiting wordt op de nok van het dak. Met grote kennis van zaken behandelt Everhard Jans de diverse symboolontwikkelingen in deze tijd, die in katholieke streken een sterk geestelijk karakter dragen, in protestantse gebieden daarentegen een sterk profane, decoratieve inslag vertonen.

De lolie als symbool van de hervormden komt in menig Achterhoeks en Zuidwestwents gevelteken voor (Nee-de, Het Woold, Haaksbergen, Rekken, Barlo). Het is een van de weinige typisch protestantse emblemen. De driespruit is een motief, dat overwegend bij protestantse geveltekens in Oost-Nederland voorkomt. Het teken herinnert sterk aan de donderbezem; is als het ware een gestyleerde vervanger van het bliksemafwerende huislook. In het algemeen kan gezegd worden, dat bij de niet-katholieke geveltekens een sterk classicistische tendens bestaat, die niet alleen in de Achterhoek maar ook in West-Twente en Salland op te merken valt.

Bij de katholieken stond in de beeldenkunst van de contra-reformatie de uitbeelding van de eucharistische symbolen voorop, zoals hostie, monstrans en kelk. Het zonnewiel als symbool van 'Christus, Licht der Wereld', het heilig hart, eveneens als Christus-zinnebeeld, de passiewerktuigen zoals kruis en spijkers, de duif als symbool van de heilige Geest, etcetera, waren geliefde onderwerpen van een rijke katholieke volkskunst van inheemse geveltekens, die tevens als herkenningstekens dienden voor Westfaalse priesters in het roomse verzet. [32.—.]

BOEKEN